

РЕЦЕНЗІЯ

на дисертаційну роботу
Мурадян Наталії Сергіївни
на тему «Особливості інтенціональності правосвідомості
в умовах віртуалізації суспільних відносин»,
представлену на здобуття ступеня доктора філософії
в галузі знань 03 Гуманітарні науки
за спеціальністю 033 Філософія

Актуальність теми дисертації.

Роботу присвячено філософському осмисленню сучасного стану правосвідомості, де особливу увагу приділено її інтенціональності, яка забезпечує основу для формування досвіду індивіда та людської спільноти щодо функціонування права та правових інститутів як на основі особистого світогляду, так і під впливом низки культурних та соціальних чинників.

Вибір теми є цілком виправданим, адже незважаючи на інтерес українських та закордонних дослідників до проблеми правосвідомості та наявність її численних наукових розвідок, можна відмітити необхідність створення цілісної філософської концепції взаємозв'язку інтенціональності правосвідомості з системами морально-правового та політичного регулювання, обумовлених процесами віртуалізації соціальних відносин. Це завдання передусім пов'язано з необхідністю осмислення сучасної культурної ситуації, яка характеризується розвитком технологій, зокрема Інтернету та соціальних мереж, що викликає зростання обсягу глобального інформаційного обміну та зумовлює інтенсивну міжкультурну взаємодію, надаючи доступ до різноманітних правових систем та культурних практик. Це в значній мірі впливає на усвідомлення прав та обов'язків, здатність критично оцінювати правову інформацію, а також призводить до змін в індивідуальних та суспільних уявленнях про правові норми та цінності.

Досліджуючи феномен інтенціональності правосвідомості в умовах віртуалізації суспільних відносин, дисертантка аналізує формування передумов існування права у складній мережевій системі життєвого простору людини. Варто зазначити, що дослідниця, окрім вивчення особливостей інтенціональності правосвідомості на сучасному етапі розвитку суспільства, також провела історичний аналіз наявних результатів дослідження зазначеного явища та звернулася до осмислення їхніх методологічних засад у широкому історико-науковому і культурологічному контексті. Це дозволило прояснити витоки та поглибити соціально-філософське розуміння предмета дослідження. Таким чином, тема роботи є актуальною не тільки для з'ясування особливостей характеру інтенціональності правосвідомості у сучасній суспільно-цифровій реальності, а й у загально-теоретичному сенсі.

Дисертаційне дослідження виконувалось у рамках науково-дослідних робіт кафедри філософії та суспільних наук Національного аерокосмічного

університету ім. М. Є. Жуковського за темами: «Філософія ідентичності соціального суб'єкта» (№ Д/Р 01117U005561 від 01.01.2018.), «Аксіосфера в культур-комунікативній динаміці сучасного суспільства» (№ Д/Р 0121U109606 від 01.03.21), а також «Етос: форми присутності» (№ Д/Р 0121U109089 від 01.03.21).

Оцінка обґрунтованості наукових результатів дисертації, їх достовірності та новизни.

Наукова новизна результатів дисертаційного дослідження.

В результаті проведеного дослідження авторка отримала вагомі й значимі з огляду на наукову новизну результати, а саме:

- обґрунтовано міждисциплінарну стратегію комплексного дослідження феномена інтенціональності правосвідомості як спеціального предмета в сукупності теоретичних викладів стосовно соціогуманітарних знань, що дозволяє відкрити філософські проблеми дослідження, інтерпретувати та усвідомлювати інтенціональність правосвідомості, як креативно орієнтовану спрямованість на витворення стійких тенденцій соціальної взаємодії та поведінки людей у межах правової культури з урахуванням процесів віртуалізації соціальних відносин;

- запропоновано авторську концепцію інтерпретації феномена інтенціональності правосвідомості, що дозволяє розкрити його сутнісні та функціональні ознаки у правовій культурі в умовах віртуалізації суспільних відносин: феномен інтенціональності правосвідомості розглядається у трьох ракурсах філософського дослідження: у онтологічному, як самостійне явище, що історично змінюються в своїй структурній композиції та функціональній заданості; гносеологічному, як феномена, що оригінально існує в межах рефлексивної діяльності соціального суб'єкта, культурної поведінки людини та аксіологічного, який висвітлює присутність інтенцій правосвідомості у комунікативному просторі правової культури суспільства;

- встановлено низку соціокультурних чинників інтенціональності правосвідомості людини в сучасному світі та виявлено взаємозв'язок інтенціональності правосвідомості з системами морально-правового та політичного регулювання, обумовлених процесами віртуалізації соціальних відносин.

Практичне значення отриманих результатів.

Аналітичний матеріал дисертації, положення та висновки, сформульовані у роботі, мають теоретичне і практичне значення. Зокрема, вони можуть бути використані в подальшому у дослідженнях соціально-філософської, аксіологічної та філософсько-правової проблематики, мають методологічний та виховний потенціал у сфері освітньої, організаційної та управлінської діяльності, а саме можуть сприяти формуванню адекватної правової культури в умовах віртуалізації соціальних відносин. Також матеріали дисертаційної роботи можуть увійти до монографічних досліджень, бути використані при укладанні підручників, навчальних курсів і спецкурсів для бакалаврів, магістрів і аспірантів соціально-гуманітарних спеціальностей.

Отже, поставлене в дисертаційній роботі наукове завдання, пов'язане з концептуалізацією філософського статусу інтенціональності правосвідомості в умовах віртуалізації суспільних відносин в інформативно-комунікативному суспільстві та встановленням її ролі у формуванні правової культури, виконано повністю, дисертантка повною мірою оволоділа методологією наукової діяльності.

Оцінка змісту дисертації, її завершеність та дотримання принципів академічної доброчесності.

Дисертація носить самостійний і завершений характер, продуману структуру, органічну цілісність і взаємозв'язок висвітлених проблем. Авторка переконливо та з логічною послідовністю розкрила обрану тему дослідження, засвідчуючи високий рівень володіння матеріалом, категоріальним апаратом та достатній ступінь аргументованості наукових результатів роботи.

Наукові положення дисертаційної роботи є достатньо обґрунтованими та достовірними, що забезпечується коректністю постановки наукових завдань, продуктивністю та адекватністю обраних підходів у розв'язанні проблем, вибором відповідних методів дослідження. Спираючись на широку джерельну базу та застосовуючи відповідний методологічний апарат, дисертантка повністю вирішує поставлені дослідницькі завдання, на підставі чого формулює цілком обґрунтовані чіткі висновки, що мають самостійний характер, наукову новизну, теоретичну та практичну значущість.

Розглянувши експертний звіт перевірки дисертаційної роботи на текстові співпадіння, можна зробити висновок, що дисертаційна робота є результатом самостійного дослідження та не містить елементів фальсифікації, компіляції, фабрикації, плагіату або некоректних запозичень. Використані ідеї, результати і тексти інших авторів мають належні посилання на відповідне джерело.

Текст рукопису дисертаційної роботи не містить ознак порушення принципів академічної доброчесності.

Мова та стиль викладення результатів.

Дисертаційна робота написана українською мовою.

Дисертація має класичну структуру для робіт на отримання наукового ступеня доктора філософії, розміщена на 179 сторінках друкованого тексту, з яких 159 основного тексту, складається із вступу, 3 розділів, висновків, списку використаних джерел, що налічує 132 найменування, та додатку.

У **вступі** наведені дані про актуальність дослідження, зв'язок роботи з науковими темами, висвітлені мета та завдання досліджень, об'єкт та предмет дослідження, методи дослідження, наукова новизна одержаних результатів, їх практична значимість, відомості про апробацію результатів дисертації та публікації.

У **розділі 1** представлено широку панораму ставлень та спрямованості поведінки на дотримання принципів справедливості, законності та правопорядку від давнини до сьогодення. Досліджено генезу правосвідомості шляхом історичного огляду духовних та соціальних чинників формування правової культури. Проаналізовано низку філософських, культурологічних,

соціологічних, психологічних підходів до розуміння інтенціональності правосвідомості, виділено такі її ключові ознаки як спрямованість на об'єкти, навмисність, активність у відношенні до об'єктів і феноменів, а також здатність до усвідомлення. Необхідно відзначити багатий методологічний арсенал, якій залучає дисертантка: в ньому поєднуються теоретико-правова та феноменологічна традиція та сучасні гуманістичні, комунікативні, синергетичні, герменевтичні та інші дослідницькі стратегії.

Розділ 2 присвячений дослідженню формування характеру інтенціональності правосвідомості у віртуалізованому життєвому світі людини, який фіксується у повсякденному досвіді. Особливу увагу приділено традиції як аксіологічній детермінанті формування своєрідної призми морально-ціннісних переконань, через яку суб'єкт «вдивляється» в принципи справедливості, законності та порядку. Розглянуто особливості інтенціональності правосвідомості в умовах глобальної біологічної небезпеки, а саме переоцінка правових норм, зокрема, обмеження прав і свобод, пов'язаних з громадською безпекою та здоров'ям, усвідомлення відповідальності за додержання правил та інструкцій, а також сприйняття правової системи в цілому як важливого інструмента для захисту від потенційних загроз здоров'ю та життю. Показано безпосередній та опосередкований вплив засобів масової інформації та віртуальних середовищ на інтенціональність правосвідомості у повсякденності, особливо ставлення до обов'язку, самообмеження, а також пошуку балансу свободи та необхідності, як вони розуміються в контексті філософії права.

У **розділі 3** розглянуто особливості свідомого та навмисного переходу від когнітивного стану до правових вчинків, а також зв'язок волевиявлення та поведінки в умовах віртуалізації суспільного існування людини. Авторка, спираючись на мультидисциплінарний підхід, доходить висновку, що сучасні інформаційно-технологічні можливості суттєво розширюють предметне поле інтенціональності правосвідомості через надання технологічного ресурсу для створення оригінальних засобів комунікації в сфері правової культури, а також як універсальна платформа для формування спільних підходів до правових проблем.

У **висновках** викладено здобуті у дисертації найбільш важливі наукові та практичні результати, які висвітлюють успішне вирішення поставлених здобувачкою наукових завдань, сформульовано рекомендації щодо використання матеріалів дослідження та наведено перспективи подальших досліджень.

Список використаних джерел, який містить 132 найменування, включає як класичні, так і сучасні літературні джерела вітчизняних та зарубіжних авторів.

У **додатку** наведено список публікацій авторки за темою дисертації та відомості про апробацію основних положень дисертаційної роботи загальною кількістю 18 найменувань.

Дисертаційна робота оформлена відповідно до вимог наказу МОН України від 12 січня 2017 р. № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертації».

Оприлюднення результатів дисертаційної роботи.

За матеріалами дисертаційної роботи опубліковано 18 наукових праць, з них 4 статті у виданнях, включених на дату опублікування до переліку наукових фахових видань України категорії «Б» з філософських наук, 1 стаття в іноземному науковому періодичному виданні, 13 тез доповідей і матеріалів конференцій.

Результати дисертаційної роботи повно, всебічно та узгоджено представлені у опублікованих наукових статтях та тезах.

Наукові положення, висновки і рекомендації, викладені в дисертаційній роботі та представлені до захисту, виконані особисто автором. В дисертації відсутні результати, що належать співавторам, разом з якими опубліковані наукові праці.

Таким чином, наукові результати описані в дисертаційній роботі повністю висвітлені у наукових публікаціях здобувача.

Недоліки та зауваження до дисертаційної роботи.

Виконане на гідному теоретичному рівні і позначене науковою новизною, дисертаційне дослідження безумовно заслуговує на позитивну оцінку. Разом із тим варто висловити певні побажання, які в жодному разі не применшують наукову та практичну значущість роботи і мають рекомендаційний характер щодо перспектив подальших студій дисертантки у розробці теми дослідження:

1. В підрозділі 2.1 не в повній мірі розкрито суперечливий характер взаємодії традиції та наявної правової системи, адже якщо традиція підтримує існуючу правову систему, то заснована на ній інтенція правосвідомості може бути спрямована на підтримку цих структур; з іншого боку, якщо традиція суперечить чи критикує існуючий порядок, то правосвідомість може переорієнтуватися на зміну чи перетворення правових норм, а сама традиція може лягти в основу інтенціональності злочинності. Було б доцільно приділити увагу аналізу таких потенційних світоглядних конфліктів та розгляду шляхів їхнього подолання в індивідуальній та суспільній свідомості та практиці.

2. Викликає питання дещо еклектичний характер об'єднання різних підходів у підрозділі 3.1, присвяченому аналізу свідомості та навмисності: проблему представлено в аспектах психології, соціології, права, інформаційних технологій, педагогіки тощо. Бажано було б на основі систематизації наявних дослідницьких здобутків сформулювати більш чітке комплексне бачення впливу віртуалізації на інтенціональність правосвідомості в сучасному суспільстві.

3. Подальші поглиблені дослідження в обраній дисертанткою області представляються вельми перспективними. Але, оскільки сучасний життєвий світ у епоху віртуалізації надає безліч можливостей для отримання цікавого та актуального матеріалу, на думку рецензента, з метою більш повного і обґрунтованого представлення власних положень, доцільно проводити ці

розвідки на базі реальних випадків, кейсів, досліджень, статистики, наводити конкретні приклади ситуацій або явищ, що ілюструють висунуті тези.

Висновок про дисертаційну роботу.

Аналіз представленої до захисту дисертації Мурадян Наталії Сергіївни «Особливості інтенціональності правосвідомості в умовах віртуалізації суспільних відносин», поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії, дає підстави для висновку щодо оригінальності й самостійності дослідження окреслених завдань, положення і висновки дисертаційної роботи є достатньо обґрунтованими, що свідчить про належний рівень кваліфікації авторки. Дисертаційне дослідження виконане на високому науковому рівні, не порушує принципів академічної доброчесності та є закінченим науковим дослідженням.

Дисертаційна робота за актуальністю, практичною цінністю та науковою новизною повністю відповідає вимогам чинного законодавства України, що передбачені в п. 6-9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44.

Здобувачка Мурадян Наталія Сергіївна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 033 Філософія.

Рецензент

Кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії та суспільних наук
Національного аерокосмічного університету
ім. М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

Світлана ШИРОКА

Підпис канд. філос. наук, доцента,
доцента кафедри філософії та суспільних наук
Широкої Світлани Іванівни засвідчую:
Вчений секретар
Національного аерокосмічного університету
ім. М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

Тетяна БОНДАРЄВА

«29» січня 2024 р.